

УДК 413.13+417.3

Немировська О. Ф.

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ О. ГОНЧАРА «ТВОЯ ЗОРЯ» В АСПЕКТАХ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядаються аспекти перекладу ономастичного простору роману О. Гончара «Твоя зоря». Дослідження показало, що трансформація ономастичного простору роману російською мовою виявляє взаємоузгодженість усіх деталей ономастичної системи, їх уписування в контекст з урахуванням усіх компонентів художності.

Ключові слова: власна назва, ономастичний простір, переклад, транскрипція, творча індивідуальність перекладача, художній твір.

Немировская А. Ф. Ономастическое пространство романа О. Гончара в аспектах перевода. – Статья.

В статье рассматриваются аспекты перевода ономастического пространства романа О. Гончара «Твоя зоря». Исследование показало, что трансформация ономастического пространства романа в русском переводе выявляет взаимосогласованность всех деталей ономастической системы, их вписывание в контекст с учетом всех компонентов художественности.

Ключевые слова: имя собственное, ономастическое пространство, перевод, транскрипция, творческая индивидуальность писателя, художественное произведение.

Nemirovskaja J. F. The onym space O. Honchar's novel "Your dawn". – Article.

In this article deals with the aspects of the translation from Ukrainian into Russian the onym space in O. Honchar's novel "Your dawn". The authors show co-ordination of all the details of the onomastics system, their blend with the context taking into account all the components of the artistry.

Key words: proper name, onym space, translation, transcription, creative individuality of the translator, work of art.

Ономастичний простір (далі – ОП) художнього тексту, будучи лексичним масивом із підвищеним художньо-образним потенціалом, становить певні труднощі під час передачі засобами іншої мови, в інших лінгвістичних умовах. Зіставлення ономастичної системи в тексті оригіналу й тексті перекладу, на нашу думку, є ще одним перспективним ракурсом дослідження одного з важливих лексичних пластів художнього твору (далі – ХТ) у його цілісності й конкретизації в окремих деталях – власних назвах (далі – ВН).

Проблемам теорії й практики перекладу присвячено численні наукові праці, серед яких варто згадати роботи О. Федорова, І. Кашина, О. Кундзіча, Я. Рецкер, В. Россельса, М. Рильського, А. Лілової, Е. Еткінда та ін. У згадуваній літературі певне місце відведено працям, присвяченим перекладу іншомовної ономастичної лексики: В. Россельс «Подспорья и преграды» (1963), «Перевод и национальное своеобразие подлинника» (1965), А. Арго «Факты и выводы», О. Кундзіч «Переводческая мысль и переводческое недомыслие» (1955), «Переводческий блокнот» (1968), Л. Соболев «О переводе образа образом» (1965), Н. Любимов «Перевод – искусство» (1955) і багато інших.

Аспекти перекладу ОП ХТ відбивають матеріали збірок «Мастерство перевода» й «Тетради переводчика», стаття О. Реформатського «Перевод или транскрипция?» (Восточнославянская ономастика. – М., 1977), тези доповіді Ю. Карпенка «Теоретическая ономастика и практика перевода собственных имен на славянские языки» (IX Республіканська ономастична конференція, Одеса, 1987). На нашу думку, у лінгвістичній літературі

це питання висвітлено ще недостатньо. Тому актуальним є зіставлення аспектів передачі ОП в їх практичному втіленні, дослідження практичних перекладів ХТ. Таким матеріалом для аналізу перекладу ВН з українського оригіналу російською мовою є ОП роману О. Гончара «Твоя зоря». Об'єкт дослідження – переклад роману російською мовою, предмет – ВН роману в оригіналі й перекладі. Наша мета – продемонструвати прийоми адекватної передачі й мовної трансформації онімної системи роману українського майстра художнього слова.

Автори дослідження орієнтувались на основні положення, викладені у вищезгаданих працях О. Реформатського та Ю. Карпенка. О. Реформатський уважає провідними засобами передачі ВН російською мовою транскрипцію і власне переклад. Учений акцентує на положенні, що основним принципом практичної транскрипції є передача не буква в букву, не звук у звук, не фонема у фонему, а «слово в слово в усій повноті його лінгвістичної характеристики (лексичної, граматичної, фонетичної та графічної)» [4, с. 331].

На думку Ю. Карпенка, міжслов'янська передача ВН вимагає підключення варіативності субституції – заміщення одного іншим, схожим. У цьому питанні думки спеціалістів є кардинально розбіжними: або тільки субституція (О. Кундзіч), або тільки транскрипція (С. Влахов та С. Флорін). Стилистично виправданими є обидва засоби передачі ВН: можна вважати ВН Микола Бажан, Павло Тычина закріпленими в російському мовленні, однак усіх українців називати російськими іменами немає сенсу. Ю. Карпенко зазначає: «Якщо в проблемі «транскрипція чи переклад» у складно-

му становищі опиняється теорія, а практика просто йде за традицією, то в проблемі варіативності труднощі сконцентровані у сфері практики, тоді як теорія має чіткий стилістичний вихід із них» [3, с. 166].

Під час аналізу практичної передачі ОП художнього контексту варто виходити з низки факторів, серед яких важливе місце посідає творча індивідуальність перекладача і специфіка твору, який перекладається. На цьому моменті акцентують кращі перекладачі-практики, що подарували нам прекрасні переклади творів російської та світової літератури українською мовою й навпаки.

Підхід до розгляду художнього контексту як цілісної єдності, індивідуаль-но-авторського творіння, своєрідного мікросвіту передбачає розгляд і ОП цього мікросвіту як єдиної системи в лексиконі твору, що, у свою чергу, висуває низку конкретних питань перекладу всіх деталей цієї ономастичної системи – кожної ВН – з урахуванням її ролі й потенційної експресії в контексті.

Переклад художнього тексту підпорядкований індивідуальному творчому осмисленню, він узгоджується на різних рівнях мовлення з мікрота макроконтрактом, що зумовлює координацію передачі кожного елемента із задумом і його втіленням, з авторською концепцією всього твору. Дотримання цих умов дає результати у вирішенні низки конкретних практичних труднощів, які зустрічаються в практиці перекладу під час передачі всіх ВН у ХТ.

Передача деталей ОП – окремих ВН засобами іншої, навіть близькоспорідненої мови, стаючи актом перекладу, допомагає глибше проникнути в сутність цього лексичного пласту. Переклад дає можливість підійти з нових позицій до осмислення всієї ономастичної системи, її узгодженості з ідейно-художнім задумом твору та його втіленням у межах контексту.

У кожному конкретному випадку під час перекладу виникають певні проблеми, передусім «переклад повинен виразити не тільки те, що виражено в оригіналі, а й так, як це виражено в ньому» [5, с. 7]. Це безпосередньо стосується перекладу з близькоспоріднених мов. У цьому випадку виникають особливі, специфічні труднощі, оскільки «пов'язує тут саме ця близькість мов, спокуса можливості перекладати слово в слово, можливості, що часто є ілюзорною» [6, с. 41].

Усе вищевикладене дає можливість проаналізувати переклад усіх деталей ОП роману «Твоя зоря» з українського оригіналу російською мовою. Переклад здійснено двома перекладачами – Н. Котенко і К. Григор'євим; розділ-зачин до другого розділу роману перекладав автор.

Під час перекладу ВН персонажів ужито транскрипцію, іменування мають відповідне фонетичне й графічне оформлення:

Заболотний Кирило Петрович – Заболотный Кирилл Петрович; Заболотна Софія Іванівна – Заболотная Софья Ивановна; Андрій Галактіонович – Андрей Галактионович; Настя – Анастасія – Настя – Анастасья; Фанні – Фанни; Френк – Фрэнк; Кет – Кэт; Валерій Дударевич – Валерий Дударевич; Ліда – Лида.

В іменуваннях персонажів у більшості випадків зберігається національна тональність, що є стилістично виправданим у контексті: *Оксана, Наталка, Олекса, Софійка, Петро, Винниківна, Бубиренчиха, Микола Васильевич, Катря Копайгора, Мина Омелькович, селкор Око, товарищ Куцолан.*

ВН оформлюються відповідно до російського правопису й можливостей ономастичного словотвору: *Грицько – Грицко; Настеня – Настуся; Гришуня – Гришаня; Настунько – Настенька; Бубиренчиха – Бубыренчиха; Микола Васильович – Микола Васильевич.* Цей самий принцип зберігається й під час передачі прізвищ, описових конструкцій: *«сілкор Око» – «селькор Око»; товарищ Куцолан – товарищ Куцолан; Антидюрінг – Антидюринг; Піп Гапон – Поп Гапон; Ваши-Наши – Ваши-Наши; пречиста Надька – пречистая Надька; син Ялосоветчин, Олекса – Ялосоветин Олекса.*

У російському еквіваленті зберігаються українські ономастичні нюанси: прізвище *Алэ*, з приміткою, що його супроводжує: *Алэ – но, однак* [7, с. 145]; патронім *Винниківна* послідовно супроводжується відповідним наголосом; *ослепительная Винниківна* [7, с. 95], *эта красавица Винниківна* [7, с. 105]. Порівнюючи обидва тексти – український і російський, ми констатуємо певну невідповідність варіантів ВН в оригіналі й перекладі. Це є закономірним: перекладач прагне створити художній переклад твору, передати письменницький заряд, закладений у слові, реченні, абзаці, що призводить до лексичного перерозподілу в мікроконтексті, переакцентування, перебудови речень в абзаці. Таких прикладів багато, наведемо лише деякі з них:

Дядько Роман [8, с. 326] – *Роман-степняк* [7, с. 60]; *Винники* [8, с. 542] – *сімейство Винника-садового* [7, с. 283]; *Романова Надька* [8, с. 337] – *Надька Романова* [7, с. 71]; *Олекса-майстер* [8, с. 385] – *Олекса* [7, с. 120]; *Олекса-баламут* [8, с. 371] – *Олекса-бандит* [7, с. 106]; *Климоську* [8, с. 345] – *Клим* [7, с. 80]; *дядько Роман* [8, с. 336] – *Роман Винник* [7, с. 71]; *Софія Іванівна* [8, с. 304] – *Соня* [7, с. 38]; *серденько* [8, с. 297] – *Кирюша* [7, с. 30].

Іноді ономастичне звучання в мікроконтексті підсилюється за рахунок уведення додаткових компонентів: *над Шевченком у шапці* [8, 392] – *над портретом Тараса Шевченка в шапке* [7, с. 127]; *був у дружбі з Репіним і Куїнджі* [8, с. 501] –

дружил с Ильей Репиным и Куинджи [7, с. 239]. У російському перекладі графічно послаблюється апелятивність форм ВН письменників: *толстых та Достоевських* [8, с. 613], які вживані в мові *Валерія Дударевича* з певним узагальненням як синоніми совісті – *Достоевських да Толстых* [7, с. 357].

Топоніми роману «Твоя зоря» в основному передаються в російському перекладі так, як пропонують О. Реформатський та Ю. Карпенко: транскрипцією або «узакононою» формою типу *Рим*, а не *Рома*. Більшість топонімів трансформовано в російському мовному середовищі: *Европа, Африка, Антарктида, Индия, Цейлон, Франция, Германия, Нидерланды, Бангладеш, Таиланд, Бразилия, Новая Зеландия, Крым, Прованс, Заполярье, Париж, Бомбей, Сингапур, Венеция, Рим, Гамбург, Джакарта, Кривой Рог, Козельск, Полтава, Перекоп, Киев, Самарканд, Харьков, Гадяч, Диканька, Гавайские острова, Полинезия, Канары, Океания, Бермуды, Черное море, Средиземное, Ганг, Ворскла, Днепр, Дунай*. Незмінною залишається народна форма *Ярдань* у різдвяних колядках, іншомовна форма *Юкрейн* паралельно з неодноразовим уживанням нормативної форми *Україна* й один раз *Украйна* у вільній цитації рядка з вірша Т. Шевченка «Заповіт»: «*Будет тренировать пчел, писать мемуары, сидя, словно маг бородастый, среди степи широкой на Украине милой...*» [7, с. 365].

У російському перекладі *Японія* заміщується на *Ниппон, Софія Іванівна* – на *Заболотну-сан*. Така заміна підсилює японський ономастичний колорит у мікроконтексті – невласне-прямій мові безіменної *японочки* – і сприймається як вдала знахідка перекладачів, що зуміли передати національний колорит конкретного середовища.

Розділ-зачин до другої частини роману «Художник ранкової зорі», який перекладав сам автор, містить особливо багато текстологічних розходжень та ономастичних змін. Цей розділ є ключовим у творі. У ньому сконцентровані всі сюжетні лінії «Твоєї зорі». Можливо, це можна пояснити тим, що в процесі перекладу відбувся не власне переклад як еквівалент оригіналу, а варіація з доробкою, підсиленням чи стишенням певних деталей, у тому числі й ономастичних ліній.

Детальний аналіз перекладу розділу-зачину показує, що авторські пошуки йдуть у напрямі підсилення ономастичних партій *Художник* – *Клим Подовій* – *Роман Винник* – *Надька Винниківна* – *Мадонна*. Ці партії є дуже важливими, ключовими для ідейного смислу твору. Саме їх переплетення й зіткнення надає виключного значення розділу в контексті романної оповіді. О. Гончар відшліфувує кожне слово, речення, абзац.

У розділі є багато правок, що стосуються безпосередньо ВН різних персонажів і їх замін-

ників-апелятивів: *наш незрівнянний дзвонар – мастер колокольного звона; Хима та Клим – Клим и Хима; подружжя – Клим со своей Химой; а ті весняні Климові ходіння в степ... – ну а те его весенние хождения в степь...; веде свою Химу – ведет ее; як дружно Клим та Хима живуть – как и в самом деле дружно они живут; Климові розповіді – рассказы Клима Подового*. Ці виправлення стосуються *подружжя Подових* – дзвонаря *Клима* та його *Хими*, але всі вони цілеспрямовано працюють на сюжетну лінію *Художника*, оскільки і *Клим*, і *Хима* з їхньою «хімерністю» в усьому нагадують його. У тексті це відбувається так:

«*Художник ставився до Клима з видимою повагою, цілком серйозно дослухався до Климових мовби здитинілих розбалакувань(...) Подружжя це жило вкрай невибагливо, справді апостольська скромність була Климові притаманна: в небі дзвонів табунець, а на землі курочка ряба. Оце його володіння. Клапоть городчика на три цибулини та куц бузку на причілку – не відомо, сам посадив для своєї Хими, чи птиця яка посадила, пролітаючи...*» [8, с. 505].

«*Художник относился к Климу с подчеркнутым уважением, вполне серьезно прислушивался к подчас наивным рассуждениям Клима (...) Клим со своей Химой жил крайне неприхотливо, ему была присуща поистине апостольская скромность: в небе стайка колоколов, на земле – убогая хатка, огородик на три луковки и куст сирени под окном – неизвестно, сам ли он посадил, или птица какая, пролетая, зернышко оборонила...*» [7, с. 244].

Абзац оригіналу є більш насиченим ономастичними вкрапленнями. У тексті перекладу письменник змінює ономастичний малюнок, зменшує кількість ВН, звужує весь абзац, переносить останнє речення до наступного, і контекст стає чистим, прозорим, а стишена ономастична партія *Клим – Хима* підсилює й відтіняє центральну ономастичну лінію розділу – лінію *Художника*.

Далі автор знов підсилює лінію *Художника*, переплітаючи її з *Винниками*: *Надька Винниківна* – *Надька Винник*; *митець* – *Художник*; *Надька* – *Надежда*; *на Романове замовлення* – *про просьбе Романа*; *бджоляр* – *собеседник*; *він* – *Художник*; *художник* – *наш брат*; *вуста її ворухнулись в усмішці* – *уста ее, нашей Надьки, трепетно чуть шевельнулись в улыбке*; *мастер* – *Мастер*.

В іншому контексті О. Гончар удається до розширення російського перекладу: *жінки-буряківниці* передаються в російському варіанті дієприкметниковим зворотом, а замість *наших сучасних мадонн* зустрічаємо *наших труженниц, пожилых и молодых матерей*:

«*Ось вам ця рука (він зробив гордовитий жест рукою) зобразить нарешті монументально, з розмахом наших сучасних мадонн – жінок-буря-*

ківниць, натуру якраз візьме з отих колгоспних плантацій, що їм кінця-краю не видно навколо Козельська» [8, с. 514].

«С этим заказом Художник, видимо, связывал большие надежды: вот там будет ему простор, наконец-то покажет себя, напишет наших труженниц, пожилых и молодых матерей, – что может быть выше этого? Изобразит достойных поклонения женщин, все лето обрабатывающих совхозные плантации сахарной свеклы, и весь фон, всю перспективу возьмет отсюда же, из отведенных под свеклу бескрайних полей, уходящих во все стороны от Козельска» [7, с. 253–254].

Лише один раз ми зустрічаємо мікроконтекст із Миною, який підсилюється в російському варіанті характерним словосполученням – *крабовидная фигура Мины* [7, с. 247]. Характеристику часового фактору – передвоєнного десятиліття – письменник підсилює низкою ВН різних розрядів і класів: *Биофабрика, работающая на экспорт; Европа в тревоге; коричневое зло распускает цунальца; укryвшисъ «Правдой»* [7, с. 251–257]. Водночас зберігається українська пісня з мотивом зорі-Надійки.

Навіть таке невелике зіставлення оригіналу й перекладу, навіть за умови, що переклад частини твору здійснено автором, свідчить про спільність підходу у вітчизняній перекладацькій школі: збереження неформальних елементів ономастичного простору, немеханічне їх перенесення з оригіналу в текст перекладу, а відтворення з узгодженням усіх елементів тексту в умовах іншої близькоспорідненої мови. На переклад розділу «Художник ранкової зорі», безсумнівно, вплинула особистість перекладача – автора оригіналу. На думку Г. Гачечіладзе, в питаннях перекладу найважливіше значення має «творча індивідуальність перекладача (...) висловлюючись мовою лінгвістики, йдеться про систему відхилень від тексту оригіналу, яка бере свій початок від певних творчих принципів і певного підходу до питань перекладу і, отже, певного методу» [2, с. 159].

О. Гончар, перекладаючи важливий для всього роману розділ, безсумнівно, знаходить оптималь-

ний варіант і у вирішенні ономастичних ліній персонажів. Автор твору подає наочний приклад перекладачам, своєрідний урок творчого перекладу, що повністю узгоджується зі словами М. Рильського: «Переклад художнього твору повинен теж бути художнім твором» [6, с. 117].

Продовжуючи цей постулат, болгарська вчена Анна Лілова наголошує на комплексному підході до перекладу, який засновується на двох важливих галузях філології – літературознавстві й лінгвістиці, їх спільності [1, с. 45] – для досягнення перекладу справді художнього, що відповідає всім вимогам сьогоденного дня.

Отже, аналіз ОП з погляду його відтворення на матеріалі російської мови демонструє цілеспрямовану роботу автора й перекладачів над цим лексичним масивом роману «Твоя зоря». Цей ракурс дає можливість зіставити деталі ОП, тобто кожен ВН в оригіналі та перекладі, виявити закономірності й специфічні особливості трансформації онімів на матеріалі близькоспорідненої мови. На нашу думку, здійснене дослідження має допомогти в студіях літературної ономастики, специфіки художньої образності, у пізнанні тонкощів роботи письменника зі словом.

До закономірностей перекладу ВН з української мови російською варто зарахувати такі параметри:

1. ВН узгоджується з фонетичними, лексичними і граматичними нормами мови перекладу й у більшості випадків традиційно транскрибується.

2. У перекладі ОП художнього тексту паралельно співіснує засіб транскрибування з послідовним збереженням національного колориту іменника й засіб субституції – заміщення української ономастичної форми її російським еквівалентом.

Отже, загалом аналіз ОП «Твої зорі» в аспектах перекладу дає змогу говорити про індивідуальну творчу роботу над ВН як автора, так і перекладачів. На нашу думку, переклад роману став справжнім внеском у сучасну літературу, збагативши її видатним твором видатного українського письменника, нашого сучасника.

Література

1. Лілова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лілова. – М. : Высшая школа, 1985. – 256 с.
2. Гачечіладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г.Р. Гачечіладзе. – М. : Наука, 1980. – 312 с.
3. Карпенко Ю.А. Теоретическая ономастика и практика перевода собственных имен на славянские языки / Ю.О. Карпенко // IX Республіканська ономастична славістична конференція : тези доп. і повід. – Одеса, 1987. – Ч. 1. – 1987. – С. 165–167.
4. Реформатский А.А. Перевод или транскрипция? / А.А. Реформатский // Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 329–335.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М. : МО, 1974. – 228 с.
6. Рильский М.Ф. Искусство перевода / М.Ф. Рильский. – М. : Сов. писатель, 1986. – 335 с.
7. Гончар О. Твоя зоря / О. Гончар. – М. : Сов. писатель, 1983. – 400 с.
8. Гончар О. Твори : у 7 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 7 : Собор. Твоя зоря. – 1988. – 656 с.